

PETER ŽEŇUCH*

Prameň ako východisko kultúrnej pamäti: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae¹

ŽEŇUCH, P.: Source as a starting point for cultural memory: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. Slavica Slovaca, 55, 2020, No 3, pp. 482-493 (Bratislava).

Written sources as a source of linguistic, literary, historical and cultural research make it possible to connect scientific fields that focus on learning about the value system of the past and its comparison with the values of contemporary society. Cultural communication is also based on the value pillars, as it is a reflection of natural relationships and processes that shape society. The study deals with the need for slavistic research into the sources of the Byzantine church of the Slavic tradition, which arose in the context of the development of Slovak society. They consist of texts of sources written in Cyrillic and Latin alphabet, which are connected with Slovakia in terms of content and form. The publication of texts of sources within the editions Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae and the supplement to the magazine Slavica Slovaca creates a space for their access to a wide range of interested parties. Only with the help of systematic research of written sources can a comprehensive knowledge of the rules of norms and value patterns of human behavior be achieved, which is influenced by various factors and processes of cultural development of society.

Slavic studies, culture, written sources, Byzantine rite, tradition.

Úvod

Štúdium písomných prameňov je jedinečným zdrojom poznávania každodenného života spoločnosti. Možno v nich nájsť doklady o jednotlivých etapách jej historického a kultúrneho vývinu. Kolektívne kultúrne povedomie sa prejavuje v celom súbore jazykových javov, ktoré dokumentujú miesto i podmienky vzniku písomných prameňov.

Písomné pramene poskytujú celý rad dôkazov o krehkej synergii pravidiel a vzťahov ovplyvňujúcich každodenný život človeka a jeho jazykové myslenie. Odras kultúrneho vývinu sa v jazyku prameňa stáva svedectvom kultivácie celej spoločnosti, ktorá konkrétny jazyk používa v rozličných komunikačných situáciách nielen v hovorenej i písomnej forme. Práve sama obsahová zložka prameňa spolu s jeho jazykovou stránkou predstavuje veľmi dôležité svedectvo o kultúrnom vývine spoločnosti. Prameň totiž prostredníctvom jazyka opisuje a dokumentuje dynamiku hospodárskeho, právneho, kultúrneho, religiózneho fungovania a hodnotového myslenia členov spoločenstva.

Hodnotový systém spoločnosti a zachovávanie spoločných tradícií sa v písomných prameňoch pokladá za dôkaz o jej vlastnej duchovnej pamäti. Túto duchovno-kultúrnu pamäť zachytávajú a uchovávajú všeobecne zrozumiteľné a v spoločenstve ustálené jazykové prostriedky.

* Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 04 Bratislava.

¹ Štúdiá v podobe referátu odznela na medzinárodnom vedeckom seminári s názvom Prameň ako východisko kultúrnej pamäti. Vznikla v rámci riešenia projektu Vydanie cyrilského rukopisu z 18. storočia s komentármi a poznámkovým aparátom (VEGA 2/0011/17) a výskumov realizovaných v rámci programu MAD v spolupráci Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i. na téme Jazyk a kultúra pod Karpátmi z hľadiska aktuálnych slovensko-českých výskumov.

Štúdium reálií zachytených v jazyku písomných prameňov preto pokladáme za doklad o spolupôsobení všetkých kultúrno-spoločenských činiteľov, ktoré poskytujú možnosti hlbšie spoznávať rozvoj každej národnej a jazykovo-kultúrnej identity všetkých členov skúmaného spoločenstva.

Duchovné písomné a kultúrne dedičstvo Slovanov vychádzajúce z latinskej i byzantskej kresťanskej tradície je neustále mimoriadne dôležitým zdrojom výskumu pre komplexné poznanie európskej civilizácie. Sama existencia slovanskej písomnej kultúry je odrazom synergického pôsobenia dvoch kresťanských európskych centier (Rím a Konštantínopol) už od najstarších čias fungovania kresťanstva. Tieto dve kresťanské kultúrne centrá majú význam najmä pre identifikáciu dvoch rozmerov slovanského kultúrneho horizontu. Máme tu na mysli najmä kresťanskú kultúru a tradíciu šíriacu sa z byzantského Východu i z latinského Západu. Podnes sa táto kultúrna komunikácia živo a zjavne uplatňuje aj na Slovensku, preto hlavným cieľom výskumu prameňov spätých s byzantskou i latinskou kresťanskou a kultúrnou tradíciou na Slovensku je poznávať kultúrne procesy, ktoré pôsobia na formovanie jedinečného slovenského jazykového a kultúrno-historického prostredia.

Intenzitu kultúrnej komunikácie medzi slovanským východom a západom na Slovensku možno identifikovať, pochopiť a vysvetliť iba v kontexte systematického štúdia starších i novších písomných prameňov a pamiatok. Takéto písomnosti slúžia nielen historikom pri interpretácii faktografických údajov o dejinách Slovákov, ale sú dôležitým zdrojom poznania aj pre filológov, teológov, etnológov i pre bádateľov v ďalších vedných disciplínach, ktoré sa venujú ich výskumu najmä v súvislosti s poznávaním kultúry a života slovenskej spoločnosti. Pri takomto výskume sa preto zdôrazňuje vzťah spoločenstva k rovnakým hodnotám minulosti, k udalostiam, osobnostiam a javom ovplyvňujúcim sebauvedomenie a overený hodnotový systém, ktorý sa uplatňuje práve v porovnaní s blízkyimi i vzdialenými susedmi.

Štúdium hodnotového systému slovenskej kultúry založené na poznávaní vzťahov slovenského jazyka k iným slovanským i neslovanským jazykom a kultúram je jedinečným zdrojom synergického pohľadu na vývin slovenskej spoločnosti ako jedinečnej a neoddeliteľnej súčasťi európskej kultúry a civilizácie.

Podmienky pramenného výskumu kultúry na Slovensku

Výskum písomných prameňov tvorí najmä poznávanie celej škály kultúrneho myslenia o kontinuite, diskontinuite, mobilite a diverzite slovensko-slovanských a slovensko-neslovanských jazykových a etnicko-konfesionálnych identít ako kultúrnych prejavov formujúcich slovenskú spoločnosť. Takými sú práve výskumy uskutočňované v Slavistickom ústave Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied so zameraním na rímskokatolícku, gréckokatolícku, pravoslávnu, kalvínsku, luteránsku cirkevnú tradíciu, ktorá sa etablovala aj na Slovensku.

Základňu tvoria písomnosti rozličnej povahy (administratívnoprávne, liturgické, biblické a apokryfické, apologetické, historické, kázňové, literárne, piesňové a pod.) zapísané rozličnými jazykmi (po nemecky, latinsky, slovensky, cirkevnoslovansky a pod.). Zachovali sa v nich nielen doklady o reáliách spoločného kultúrneho prostredia typického pre existenciu Slovákov a slovenského národa, no zároveň tieto písomnosti dokumentujú intenzitu kultúrnej komunikácie na medzikonfesionálnej i medzijazykovej úrovni.² Všetky tieto písomné pamiatky obsahujú celý rad toposov loci communes,

² Konfesionálny model výkladov dejín v kontexte vývinu slovenskej kultúry vypracoval a argumentačne podložil Anton Augustín Baník vo svojich štúdiách, osobitne v práci O dialektickej podstate slovenského konfesionizmu (Martin: Matica slovenská, 2000). Jeho výklad je pevne spätý najmä s uplatňovaním sa jednotlivých kultivovaných podôb slovenčiny až do momentu prijatia jej celonárodnej kodifikovanej podoby. Počas celého tohto zložitého obdobia vývinu slovenskej kultúry možno v dejinách slovenčiny identifikovať rozličné konfesionálne prúdy, kde jazyk cirkvi a konfesionálna identita bola významným a určujúcim determinantom kultúrnej identity Slovákov: „A. A. Baník rozoznáva v slovenskom konfesionizme tri navzájom sa podmieňujúce a prelínajúce zložky: 1. cirkevnú, ktorá vychádza z presvedčenia o vyššej náboženskej hodnote vlastnej konfesie v porovnaní s protivnou konfesiou. Zodpovedá tomu aj typ apriórneho myslenia, ktoré selektívne vyberá fakty z dejín a súčasnosti a takto dokazuje vyššiu hodnotu, pravosť a pravovernosť vlastnej kon-

ktoré dokazujú spoločný pôvod kultúrnych dejín Slovákov, ich jazykovej a národnej identity a ich administratívno-právneho, hospodárskeho, kultúrneho života. Aj rozličné apologetické, historické, didaktické, výkladové, literárne diela a celá ľudová slovesnosť dokumentujú obraz kultúrneho rozvoja slovenskej spoločnosti. Nemožno sa preto pri výskume takýchto písomností obmedziť len na výskum jedného prameňa, alebo len na skúmanie istého typu písomných pamiatok. Pre komplexné poznanie kultúrneho vývinu spoločnosti je dôležitý historicko-filologický komparatívny prístup, ktorý je jedinou spoľahlivou metódou poznania rozvoja spoločnosti. Na toto všetko je však nutná intenzívna príprava a štúdium jazykových foriem, podôb a žánrov písomnej kultúry slovenského národa. Dôležitá je interdisciplinárnosť výskumu a prepojenie historického prístupu s filologickou gramotnosťou bádateľa. Nestačí spoznať konkrétny jazyk písomnej pamiatky (napr. latinčina, starosloviencina, cirkevná slovančina, stará slovenčina v jej kultivovaných písomných prejavoch, nemčina, maďarčina a pod.), ale treba dobre porozumieť významu jednotlivých použitých termínov v dobovom kontexte vzniku prameňa. Z tohto dôvodu je nutná nielen komplementárnosť vedeckých disciplín, ktoré sa zúčastňujú na výskume písomných prameňov, ale práve synergia filologického, kulturologického, teologického a historiografického prístupu. Túto synergiu predstavuje najmä slavistické štúdium prameňov. Treba si uvedomiť, že sám opis jazykových, etnicko-konfesionálnych a kultúrnych javov nie je hlavným prínosom výskumu. Prínos výskumu spočíva v komplexnom pohľade na písomné pramene ako celok, lebo iba takýto pohľad môže byť zdrojom nových poznatkov o vývine spoločnosti.

Dôležitou súčasťou pramenného bádania je komplexná charakteristika a konfrontácia zistení s dokladmi z iných písomných prameňov. Každá spoločnosť sa totiž v písomných prameňoch identifikuje prostredníctvom pomenovaní, termínov, opisu jedinečných reálií kultúrnych a historických dejov či udalostí, ktoré dokumentujú život skúmanej spoločnosti. V nich sa nachádza celá škála komunikácie smerom do vnútra spoločnosti i so susednými etnikami a kultúrnymi prostrediami.

Časť pramennej bázy cyrilských a latinských písomností uložených v elektronickej podobe v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV sú špecifickým príkladom čulých kultúrno-komunikačných vzťahov medzi Slovákami a hosťami, najmä Nemcami, východoslovanskými etnikami (Rusi, Ukrajinci, Rusíni), Maďarmi, Poliakmi, Čechmi, Rumunmi a rozličnými konfesionálnymi denomináciami.

O jazyku a konfesionálnej diverzite písomných prameňov

Kultúrno-religiózna a konfesionálna rozmanitosť je typická pre celé Slovensko. Túto skutočnosť dokumentujú písomnosti nielen v katolíckom prostredí Slovenska, kde sa popri latinčine uplatnila kultúrna západoslovenčina ako literárny jazyk a jazyk duchovnej a cirkevnej kultúry. Aj cirkevná slovančina sa stala jazykom písomnej kultúry pre gréckokatolíkov a pravoslávnych veriacich. Biblická čeština slúžila ako jazyk písomností pre veriacich luterskej reformovanej cirkvi na východnom Slovensku. V šarišsko-zemplínskom variante kultúrnej slovenčiny vznikol celý rad liturgických kníh pre kalvínske prostredie na východnom Slovensku. Administratívno-právnym jazykom a jazykom vysokej odbornej a umeleckej literatúry a kultúry bola však do konca 18. storočia práve latinčina.

Napriek jazykovo-konfesionálnej rozmanitosti nemožno v priestore Slovenska zaznamenať také procesy, ktoré by boli zdrojom etnického či náboženského napätia či príčinou neznašanlivosti, ak – samozrejme – táto rozmanitosť nebola umelo či politicky živená. Je nemysliteľné, žeby všetky tieto komunity žili v izolácii a kultúrne sa neovplyvňovali. Skôr tu badať opačný trend, ktorý sa zvonka

fesie; 2. národnú, ktorá sa usiluje najmä historickými argumentmi dokázať väčšie zásluhy a dôležitosť svojej konfesie pre slovenskú národnú pospolitosť. I táto zložka konfesionalizmu v konečnom dôsledku má za cieľ poukázať na nižšiu hodnotu protivnej konfesie; 3. materiálno-sociálnu, ktorá zahŕňa snahy dosiahnuť materiálne výhody a uplatnenie prostredníctvom cirkevnej štruktúry, a to aj v spoločenskom a politickom živote.“ Bližšie pozri Letz, R.: Anton Augustín Baník a jeho Dialektická podstata slovenského konfesionalizmu. In: *Culturologica Slovaca*, 2/2017, s. 42 (http://www.culturologicaslovaca.ff.ukf.sk/images/No2/Letz_AABanik.pdf, [19.9.2020]).

možno javí ako relatívne konfliktný, no vo svojej zložitosti predstavuje vyvážený celok založený na interkultúrnej, interkonfesionálnej a interetickej mobilite a komunikácii, ktorá sa prejavuje práve v mnohých písomných prameňoch. Hoci pramene o dejinách slovenskej spoločnosti ovplyvnenej viacerými konfesionálnymi procesmi sú jazykovo rozmanité, predsa však tvoria jedinečný súbor písomností, ktoré dokumentujú každodenný život spoločnosti.³

Takými sú aj písomné pramene dokumentujúce život byzantskej cirkvi slovanskej tradície v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí pod Karpatmi.⁴ Korpus týchto písomných prameňov tvoria nielen liturgické, biblické a kánonické, apokryfické či paraliturgické texty, ale spolu s výkladmi dôležitých historických udalostí a dejov predstavujú významný zdroj poznania o miestnom kultúrnom vývine. Je to pestrá mozaika písomných pamiatok, v ktorej každý jeden text predstavuje dôležitú súčasť spoločného obrazu o duchovnom a kultúrnom vývine slovenskej spoločnosti.

V kontexte výskumu zameraného na rozmanitosť jazykových a etnicko-konfesionálnych osobností Slovenska sa ako dôležitý javí fakt, že aj cirkev byzantského obradu predstavuje živú, organizovanú, kultúrne, spoločensky i vzdelanecky významnú súčasť slovenskej spoločnosti.⁵ Táto dlhodobá prehladaná skutočnosť totiž ukazuje, že „veriacich byzantsko-slovanského obradu bez ohľadu na ich etnickú či jazykovú príslušnosť spája iba cirkevná tradícia založená na liturgickom obrade, liturgickom jazyku a cyrilskom písme, pričom sama príslušnosť k tejto konfesionálnej tradícii a používaný liturgický jazyk obradu sa nesmie vnímať za jediný národno-identifikačný znak jej nositeľov.“⁶ Slovenskí veriaci byzantskej cirkvi sú totiž tvorcami miestnej slovenskej kultúrnej a cirkevnej identity byzantskej tradície.

Osobitnú rolu v tomto procese zohrala najmä jezuitská Trnavská univerzita i viedenské Barbareum, kde študovali významné osobnosti kultúrneho a konfesionálneho života spoločnosti formujúce sa v spojení s byzantským obradom. Prispela predovšetkým k upevneniu pozitívnych vzťahov byzantsko-slovanského konfesionálneho prostredia so západnou kultúrou, ktorá sa na Slovensku prepája s latinskou písomnou tradíciou. Svedčia o tom mnohé paralelné cirkevnoslovansko-latinské texty. Formovanie kultúrnej identity veriacich byzantského obradu sa tak v slovenskom prostredí realizovalo synergicky na pozadí latinskej i cirkevnoslovanskej vzdelanosti.

Treba však poukázať na dôležitú skutočnosť, že cyrilikou písaná slovanská literatúra sa začala tvoriť až po zániku hlaholskej veľkomoravskej tradície a jej rozvoj a rozmach sa spája s južnými

³ Pozri o tom Žeňuch, P.: K dejinám cyrilскеj písomnej kultúry na Slovensku. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2015. 176 s.

⁴ Veriaci cirkvi byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku vystupovali vo všetkých dôležitých historických momentoch spoločne s ostatnými konfesionálnymi tradíciami. Neuskutočnil sa ani jeden spoločenský, konfesionálny či ekonomický pohyb, nevznikla ani jedna roľnícka vzbura, ani žiadne iné organizované či spontánne hnutie, aby sa na ňom spoločne nepodieľali nielen všetky konfesie, ale aj etniká žijúce na území východného Slovenska. Osobitne tu treba podčiarknuť aj fakt, že v priestore východného Slovenska etnické spoločenstvá Slovákov a Rusínov navyše zblížovala príslušnosť k byzantsko-slovanskému obradu, cirkevná jurisdikcia, ekonomické a spoločenské zrovnoprávenie duchovenstva východného rítu s obradovo latinským kňazstvom, vierovyznanie a orientácia na Rím a pápeža. Možno tu uviesť napríklad vzburu roku 1614 v Krásnom Brode, povstanie východoslovenských stolíc roku 1631 pod vedením Petra Čásara, kurucké i rákocioské povstania koncom 17. a začiatkom 18. storočia či východoslovenské roľnícke povstanie roku 1831, v ktorých slovenskí i rusínski sedliaci bojovali spoločne. Porovnaj Haraksim, L.: Z dejín Ukrajincov na východnom Slovensku. Martin: Osveta, 1957, s. 3-5 a tiež Sedlák, I.: Východné Slovensko v letokruhoch národa. Martin: Matica slovenská, 2012, s. 466.

⁵ Aktuálny súhrn zistení k tejto problematike prináša knižná publikácia kolektívu autorov pod vedením Petra Žeňucha s názvom Pohľady do problematiky cyrilскеj písomnej tradície na Slovensku (Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2019). Publikácia vznikla v nadväznosti na medzinárodnú vedeckú konferenciu, na ktorej prebehla verejná oponentúra týchto zistení pred panelom zahraničných odborníkov. Pozri k tomu Vašičková, S.: Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia. Protokol z verejnej oponentúry projektu APVV-14-0029 medzinárodným panelom odborníkov. In: Slavica Slovaca, 2018, roč. 53, č. 2, s. 181-185.

⁶ Žeňuch, P. a kol.: Pohľady do problematiky cyrilскеj písomnej tradície na Slovensku. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov – VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019, s. 10.

a východnými Slovanmi, odkiaľ sa byzantská liturgia spolu s cirkevnoslovanským liturgickým jazykom vrátila najmä prostredníctvom valašskej kolonizácie na Slovensko. Tu sa táto cyrilikou zapisovaná cirkevnoslovanská písomná tradícia vďaka priaznivým podmienkam revitalizovala, uplatnila a transformovala pre potreby etnicky slovenského prostredia. Jej opätovné uplatnenie sa na Slovensku ovplyvnil práve slovenský autochtónny živel už od 13. storočia, keď sa Slováci naplno zapojili do realizácie valašského hospodárskeho systému pod Karpatmi, s ktorým sa spája aj byzantský obrad a cirkevná slovančina. Medzi príslušníkmi byzantsko-slovanskej kultúrno-obradovej tradície v tom čase ešte totiž neexistovali také jazykové bariéry, ktoré by znemožňovali vzájomné kontakty a komunikáciu medzi Slovákmi a prichádzajúcimi etnikami z východoslovanského jazykového priestoru.

Slováci sa však aktívne zapájali aj do organizovaných a spontánnych procesov, ktoré vplývali aj na rozvoj kultúrnej identity byzantskej tradície. Takúto synergiu kultúrno-konfesionálnej a národnej identity možno dokumentovať v rozličných písomných pamiatkach a prameňoch napísaných cyrilikou a latinkou.⁷

Osobitosti kultúrno-religiózneho pluralitu dokumentovanej v cyrilických písomných pamiatkach dokazujú, že nielen z hľadiska miesta svojho vzniku, ale aj z jazykového hľadiska tieto písomnosti tvoria súčasť slovenskej kultúry. Odráža sa v nich vklad slovenského kultúrneho i jazykového prostredia, v ktorom sa prirodzene zraď každodenný život obyvateľov spätých s byzantskou tradíciou a kultúrou. Takéto písomné pamiatky sú jedinečným dokladom duchovnej, kultúrnej a jazykovej univerzality cirkvi byzantského obradu.

Aj liturgická cirkevná slovančina sa preto nesmie vnímať ako reprezentant jedinej jazykovej entity pod Karpatmi (teda rusínskej či ukrajinskej). Aj v rozličných južnoslovanských i východoslovanských národných spoločenstvách, kde sa uplatňuje tradične byzantský obrad a cirkevnoslovanský liturgický jazyk, sa totiž realizuje iba jej konkrétna jazyková redakcia (podoba). Už sama táto skutočnosť dokazuje, že jazyk je v prvom rade nástrojom komunikácie, ktorým sa realizuje jazykové povedomie jeho používateľov. Cirkevnoslovanský liturgický jazyk sa vo svojej grafickej podobe i z hľadiska gramatickej štruktúry vníma ako formálny a univerzálny prostriedok jazykového prejavu, ktorý sa používa pri slávení bohoslužobných obradov gréckej cirkvi slovanskej tradície. Používa sa najmä v štandardizovaných biblických a liturgických textoch, ktoré predstavujú preklady biblických kníh z pôvodných jazykov (gréckeho, latinského, hebrejského, aramejského a pod.) spolu s prekladmi cirkevnoslovanských bohoslužobných textov z gréčtiny alebo tiež z latinských predlôh. Tieto texty podliehajú prísny m pravidlám cirkevnoslovanskej jazykovej normy, ktorá je spoločná pre všetkých používateľov cirkevnoslovanského liturgického jazyka v celom slovanskom prostredí bez ohľadu na jazykovú príslušnosť jednotlivých veriacich.

V jednotlivých národných spoločenstvách Slovanov, kde sa uplatňuje byzantský obrad, liturgická cirkevná slovančina sa však v ústnej podobe realizuje ako konkrétny slovanský jazykový variant či redakcia. Liturgickú podobu, redakciu liturgického cirkevnoslovanského jazyka primárne určuje výslovnosť (ortoepická) zložka. Jej východiskom je systémová zvuková osnova konkrétneho slovanského jazyka. V ústnom prejave (pri deklamácii či speve liturgických modlitieb a hymnov) sa tak cirkevná slovančina naplno prispôsobuje osobitostiam zvukového systému konkrétneho slovanského jazyka. Hovoríme preto o vplyve národného jazykového prostredia a povedomia používateľov na liturgickú podobu cirkevnoslovanského jazyka. Súvisí s tým vznik konkrétnej národnej jazykovej redakcie liturgickej cirkevnej slovančiny, ktorá sa realizuje v súlade s konkrétnym jazykovým prostredím, napríklad bulharským, ruským či srbským. Na redakcie cirkevnoslovanského liturgického jazyka však vplývajú aj ďalšie skutočnosti, ktoré súvisia s miestnymi nárečovými pomermi. Tak sa aj ukrajinská redakcia cirkevnej slovančiny stala východiskom rusínskeho a slovenského variantu tejto podoby liturgického

⁷ Pozri Zubko, P. – Žeňuch, P.: Diecézne štatúty Michala Manuela Olšavského z rokov 1752–1758. In: *Slavica Slovaca*, 2019, roč. 54, č. 3-4 (supplementum), s. 5-100.

cirkevnoslovanského jazyka v podkarpatskom prostredí a na Slovensku. Tieto jazykové špecifiká podmienili vznik ďalších miestnych, lokálnych typov či podtypov redakcií či variantov redakcií liturgickej cirkevnej slovančiny. Takými to podtypmi (subredakciami, variantmi) sú napríklad: *podkarpatskoruský* (rusínsky) a *východoslovenský*, resp. *slovenský variant* ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny.⁸

Národná redakcia či variant príslušnej jazykovej redakcie (teda zvuková podoba) liturgickej cirkevnej slovančiny sa najčastejšie uplatňuje pri slávení jednotlivých bohoslužobných obradov cirkvi ako živý komunikačný nástroj človeka s Bohom a v biblických a liturgických textoch. Biblické a bohoslužobné písomné pamiatky sa podnes zachovali v pestrej palete redakcií. Ich primárnym zdrojom či východiskom je však taká písomná podoba, ktorá vychádza z cirkevnoslovanskej jazykovej osnovy, ktorú dokladujú a opisujú staroslovienske a cirkevnoslovanské gramatiky najstaršieho slovanského literárneho jazyka.⁹

Vznik pramennej edície o byzantskej tradícii na Slovensku v kontexte slavistického výskumu

Na úlohu sprístupňovať pramene byzantskej tradície späť so Slovenskom sa podujala edícia *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*. Vznikla v roku 2003 z iniciatívy prof. ICDr. Cyrila Vasiľa SJ, PhD., a prof. PhDr. Petra Žeňucha, DrSc., po absolvovaní viacerých sondážnych terénnych výskumov, ktoré na východnom Slovensku v rokoch 1999, 2000, 2001 a 2003 uskutočnil autor tejto štúdie.¹⁰ Terénne výskumy otvorili celý rad tém, a tak umožnili sprístupnenie viacerých nájdených cyrilských písomných prameňov, ktoré nepochybne patria aj do kontextu staršej slovenskej literatúry a kultúry. Doposiaľ publikovaný súbor cyrilských pamiatok priblížil iba časť získaného písomného korpusu textov byzantsko-slovanského obradu na Slovensku. Do pozornosti záujemcov sa dostali také písomné pramene, ktoré boli doposiaľ málo známe alebo úplne nepoznané, keďže bez povšimnutia ležali na farách či v chrámoch mnohých gréckokatolíckych farností. Tieto pamiatky sú zdrojom ďalšieho poznávania dejín a kultúry miestnej gréckokatolíckej cirkvi.

Hoci na samom začiatku existovali obavy z naplnenia pesimistických predpovedí o tom, že staré a nepotrebné knihy už dávno padli za obeť očistnému ohňu počas generálnych upratovaní a pri renováciách farských a chrámových objektov, predsa sme boli prekvapení množstvom získaného rukopisného materiálu, ktorý dnes tvorí vyše 150 rukopisných prameňov. Podarilo sa napríklad zdokumentovať rukopisný evanjeliár z 15. storočia so zlátenými ilumináciami z Baškoviec, ďalej rukopisný apoštolár z roku 1609 z Kružlova a rukopisný apoštolár zo Štefurova z prvej polovice 17. storočia. K cenným nálezom patrí aj kniha kázni z Pakostova z rokov 1702–1704 a celý rad cyrilských cirkevných matrik a hramotárov (knihy zosnulých) vedených od polovice 18. storočia. K cenným rukopisným textom,

⁸ Pozri najmä Žeňuch, P.: Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku. In: Doruľa, J. (ed.): Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, s. 231-274; Žeňuch, P.: Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry? In: Slavica Slovaca, 2008, roč. 43, č. 2, s. 97-107; Žeňuch, P.: Kultúrne stereotypy v byzantsko-slovanskom konfesijnom prostredí na Slovensku. In: Slavica Slovaca, 2014, roč. 49, č. 2, s. 121-137; Žeňuch, P.: Cirkevná slovančina slovenských veriacich byzantského obradu. In: Žeňuch, P. – Zubko, P. et alii: Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, Slovenský komitét slavistov, 2017, s. 21-36; Женух, П.: Езикът на славяно-византийската писмена култура в Словакия от аксиологична гледна точка. In: Bulgarian Language, 2019, roč. 65 č. 1, s. 13-21; Žeňuch, P.: Cirkevná slovančina gréckokatolíkov na prelome 18. a 19. storočia v kontexte vzniku Prešovskej eparchie. In: Coranič, J. (ed.): Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí. V. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita, 2019, s. 51-60.

⁹ Супрун, А. Е. – Молдован, А. М.: Старославянский и церковнославянский язык. In: Языки мира. Славянские языки. Москва, 2005, s. 26-69.

¹⁰ V spolupráci Slavistického kabinetu (dnes Slavistického ústavu Jána Stanislava) SAV, Pápežského východného ústavu v Ríme a Centra spirituality Východ-Západ Michala Lacka, vedeckovýskumného pracoviska Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, vznikla v roku 2003 vedecká edícia, ktorej zakladateľmi sú arcibiskup a metropolita gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku ThDr. Ján Babjak SJ, PhD., prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc., arcibiskup prof. ICDr. Cyril Vasil' SJ, PhD., a prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.

v ktorých sa opisujú ľudové liečiteľské praktiky v domácnosti gazdov, patria aj dva rukopisné texty, ktoré zostavil michalovský kňaz Nikolaj Teodorovič v roku 1790 a 1791. Za zmienku stojí napríklad aj nález obecnej a školskej kroniky v Ihľanoch, latinský spis o histórii miestneho cirkevného spoločenstva v Helcmanovciach od Bazila Čuloviča, v ktorom sa nachádzajú aj dejiny miestneho cirkevného spoločenstva od polovice 17. storočia. Aj v Ofšavici sa našiel spis o histórii miestneho cirkevného spoločenstva v latinskom jazyku zo začiatku 18. storočia. V rozličných farnostiach i v archívoch sa podarilo nájsť celý rad cyrilských spevníkov paraliturgických piesní, zborníky kázňovej a legendickej spisby a pod. Vo Veľkom Lipníku sa napríklad našli dva cirkevnoslovanské liturgikony a rukopisný spevník Jurka Kuzmiaka-Semanojanka. V Toryskách a Nižných Repášoch sa našiel tlačený trebník z roku 1682 a cyrilský tlačený irmologion a trefologion z 18. storočia. Osobitne treba upozorniť aj na liturgikon z roku 1691, ktorý je zapísaný do zoznamu štátom chránených pamiatok, ktorý je uložený na fare v Humennom. Ďalej stoja za zmienku aj iné cyrilikou vytlačené liturgické knihy zo 17. a 18. storočia s rukopisnými marginálnymi zápismi uložené na farách v Koromli, Zemplínskej Širokej, Beňatine, Nižnom Žipove, Repejove, Jasenove, Belži, Banskom, Sedliskách, vo Vyšnom Kazimíre, v Zemplínskej Teplici atď. Súbor písomných pamiatok dopĺňajú aj materiály získané najmä počas archívnych výskumov. Ide najmä o texty liturgického charakteru (irmologiony, evanjeliáre, apoštoláre), ďalší okruh tvorí kázňová a katechetická tvorba, rozličné výklady biblických a liturgických textov, texty administratívno-právneho charakteru a výklady o dejinách cirkvi a rozličné edukačné príručky. Osobitný okruh pamiatok tvoria texty historického a didaktického charakteru.

Z obsahového i jazykového hľadiska sú veľmi zaujímavé najmä cyrilské rukopisné texty výkladov a poučenie k evanjeliovým perikopám, ku ktorým patria napríklad Ladomírovské poučiteľné evanjelium zo 17. storočia, Poučiteľné evanjelium z Pakostova zo začiatku 18. storočia, Uglianske výklady k evanjeliám z 18. storočia, ďalej tu možno uviesť napríklad Dubjakov rukopis, cyrilský rukopis výkladov k evanjeliovým perikopám z laboreckého vicearchidiakonátu z prelomu 17. a 18. storočia, ďalej cyrilská rukopisná kniha výkladov od kňaza Ihnatiya z polovice 17. storočia, Rakošínsky zborník zo 17. storočia, výklady od Klimenta Bukovského z 18. storočia, poučiteľné evanjelium z Hrabského zo 17. storočia a poučiteľné evanjelium s dodatkom legendických a hagiografických textov z Nižného Mirošova z polovice 18. storočia a mnohé ďalšie rukopisné texty, ktoré popri výkladoch obsahujú aj preklady evanjeliových čítaní na sviatky cirkevného roka do ľudového jazyka, v ktorom boli napísané.

Osobitnú skupinu tvoria cyrilské texty zapísané aj v šarišsko-zemplínskom variante slovenčiny. Do tejto skupiny patria aj cyrilské texty napísané v západoslovenskom variante kultivovaného jazyka. Korene západoslovenského variantu kultivovanej slovenčiny treba hľadať vo vzdelaneckom prostredí jezuitskej trnavskej univerzity, kde popri kňazoch latinského obradu študovali aj klerici byzantsko-slovanskej obradovej tradície. Západoslovenský variant kultivovaného jazyka teda dobre poznali aj klerici byzantského obradu.

Výskum prameňov *in visu* sa uskutočnil vždy iba s povolením príslušných správcov alebo vlastníkov pramenných materiálov a dokumentácia zozbieraného materiálu prebiehala formou jeho digitalizácie tiež len vtedy, keď na túto skutočnosť boli vytvorené podmienky (dovolenie vlastníka rukopisného prameňa, povolenie príslušného správcu farnosti, písomné dovoľenie biskupa spravujúceho farnosť, povolenie vedenia pamäťovej inštitúcie doma alebo v zahraničí, kde výskum prebiehal a pod.). V rámci archívnych výskumov v pamäťových inštitúciách na Slovensku i v zahraničí sa dokumentácia realizovala na základe povolení. Aj v archívoch cirkevných ustanovizní a v teréne sa dokumentácia výskumu uskutočňovala len v súlade s dovoľením miestnej cirkevnej hierarchie. Dokumentácia výsledkov terénneho výskumu bola preto spolu s originálmi prameňov odovzdaná ich vlastníkom, resp. na Gréckokatolícky arcibiskupský úrad v Prešove. Dokumentácia o nájdených prameňoch je tiež uložená v Centre spirituality Východ-Západ Michala Lacka v Košiciach a v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave. Elektronická databáza písomných prameňov, ktorá postupne vyrástla v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV, nevznikla ako cieľový projekt digitalizácie. Pracovisko

totiž nedisponuje digitalizačnou technikou a nie je ani pamäťovou inštitúciou, aby sa mohlo o jednotlivé nájdené písomné pramene adekvátne postarať. Elektronické zdroje a dokumentácia o písomných pamiatkach preto slúži najmä ako dôkaz o realizovanom výskume a existencii cyrilských prameňov, ktoré sa podarilo zdokumentovať. Fotografický dokumentačný materiál nemôže preto poslúžiť na sprístupnenie formou verejnej databázy.

Originálne texty vyfotografovaných materiálov a dokumentov nie sú majetkom Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, ale sú majetkom pamäťových inštitúcií, kde sa výskum uskutočnil. Iné pramene sú majetkom cirkví alebo patria do zbierok súkromných osôb, ktoré tieto materiály láskavo poskytli autorovi tohto článku ako pracovníkovi Slavistickému ústavu Jána Stanislava SAV na účely ich vedeckého spracovania. Na ich výskume sa však dnes už podieľa celý rad odborníkov, ktorí jednotlivé rukopisy študujú a pripravujú rozličné výstupy v podobe štúdií, článkov či dizertačných prác.¹¹

Možno však skonštatovať, že korpus materiálov sa postupne systematicky spracúva a verejnosti sa sprístupňujú transliterované texty písomnosti v rámci vedeckej edície **Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae**.

Cieľom edície je preto formou vedeckých knižných publikácií sprístupňovať nájdené pramene a texty. Vybrané a rozsahovo kratšie písomné pamiatky sa v transliterovanej podobe s komentárom publikujú od roku 2011 aj v rámci **supplementa časopisu Slavica Slovaca**, a tak sa širokému okruhu záujemcov sprístupňuje ucelený korpus písomnosti. Treba ešte dodať, že úvodné štúdie k pramenným vydaniam v edícii *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* sa okrem slovenčiny publikujú paralelne aj v anglickom, ruskom, nemeckom alebo talianskom jazyku.

V súčasnosti sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v elektronickej forme alebo vo forme xerokópií uchováva už vyše 150 jednotiek cyrilských a latinských pamiatok, ktoré boli získané počas terénnych výskumov na východnom Slovensku v rokoch 2000, 2001, 2003, 2007 a 2009, i niektoré mikrofily, xerokópie a fotografický materiál, ktorý umožňuje jednotlivé záznamy z rukopisov a pamiatok realizovaných priebežne počas archívnych výskumov v Prešove, Košiciach, Michalovciach, Prahe, Užhorode, Moskve, Kyjeve a Lvove dlhodobo spracúvať. O prameňoch uložených v Zakarpatskom národopisnom múzeu v Užhorode i v Rukopisnom oddelení knižnice Užhorodskej národnej univerzity,¹² v Národnej knižnici, Slovanskej knižnici a Národnom múzeu v Prahe¹³ existujú opisy a inventáre. Osobitný význam pre potreby našich výskumov však majú aj súpisy cyrilských pamiatok z knižníc na Slovensku od Roberta Cleminsona¹⁴ i paleografický opis 25 rukopisov Pavla Šimu.¹⁵ Informácie o mieste uloženia cirkevnoslovanských i latinských rukopisných pamiatok byzantsko-slovanského ob-

¹¹ V roku 2016 obhájila S. Vašíčková prácu s názvom *Духовная культура между Востоком и Западом. На материале Углянских рукописей* (obidva rukopisy vyšli ako šiesty zväzok edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*: Šašerina, S.: *Dva uglianske rukopisy ponaučení a exempliel zo 17. storočia / Две углянские рукописи поучений и притч XVII века. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. VI. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2019*). V tom istom roku boli obhájené aj ďalšie dve dizertačné práce z oblasti výskumu písomnej kultúry byzantskej tradície na Slovensku. Išlo o prácu Ľubomíry Wilsínskej na tému *Byzantsko-slovanská tradícia a kultúra – kontinuita a diskontinuita – Juraj Joannikij Bazilovič: Образ мнішского života* (latinský text prameňa a jeho preklad do slovenčiny je vydaný v *supplemente časopisu Slavica Slovaca*, 2020, roč. 55, č. 4) a Mária Prokipčáková obhájila prácu *Irmologiony Jána Juhaseviča v kontexte vývinu karpatského prostopiaja*. V roku 2017 sa podarilo obhájit ďalšiu dizertačnú prácu na tému *Byzantsko-slovanská tradícia a kultúra – kontinuita a diskontinuita: Glosár k cirkevnoslovansko-latinskému výkladu liturgií v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku*, ktorej autorkou je Mária Strýčková.

¹² Pozri Микитас, В. Л.: *Давні рукописи і стародруки. Опис і каталог. Частина перша. Частина друга. Ужгород: Ужгородський державний університет та Видавництво Львівського університету 1961 a 1964 a tiež Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею. Видавництво Львівського університету, 1964.*

¹³ Vašica, J. – Vajs, J.: *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze. Praha: Nakladatelství České akademie věd, 1957; Vašica, J.: Z cirkevňoslovanských rukopisů Národní knihovny v Praze a Slovanské knihovny. K vydání připravila Zoe Hauptová a Helena Rudlovčáková. Praha: Národní knihovna, 1995.*

¹⁴ Cleminson, R. M.: *Cyrillic Manuscripts in Slovakia. A union Catalogue. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1996.*

¹⁵ Шима, П.: *Из наблюдений над церковнославянским наследием Словакии. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968.*

radu späťých s touto tradíciou v karpatskom regióne možno nájsť aj v súpisoch, ktoré usporiadali bádatelia ako O. Dol'skaja,¹⁶ I. Fetisov,¹⁷ I. Franko,¹⁸ V. N. Peretc,¹⁹ I. Svencickij,²⁰ W. Vodoff²¹ a ďalší.

Supplementum časopisu Slavica Slovaca

V rámci edície supplementa časopisu Slavica Slovaca sa podarilo publikovať napr. pramenné edície s komentármi, ku ktorým patrí kritické vydanie Kyjevského polemicko-apologetického rukopisného zborníka s liturgiou svätého Petra,²² ďalej dve rukopisné cyrilské liečiteľské príručky z rokov 1790 a 1791, ktoré obsahujú návody na liečenie ochorení človeka i domácich zvierat, najmä dobytká, koní, oviec a ošípaných.²³ Osobitnú časť rukopisov tvoria vtipné úslovja a múdroslovja, ktoré M. Teodorovič, michalovský kňaz, autor a zostavovateľ obidvoch cyrilských textov, zapísal formou otázok a odpovedí. Texty z rukopisov sú transliterované s pôvodnou interpunkciou bez úprav.

Dôležitým prameňom o každodennosti života kňazov byzantského obradu z pohľadu latinskej cirkvi je latinský spis skrutínii uniatskych presbyterov z roku 1749. Latinský text skrutínii obsahuje záznamy vizitácie biskupa Barkóciho, ktorý okrem latinských farností zdokumentoval aj existenciu uniátov, kalvínov, luteránov a ostatných vierovyznaní na území svojho biskupstva. Záznam z vizitácie obsahuje zoznam 52 otázok s odpoveďami kňazov zameranými na teologickú, morálnu a disciplinárnu zložku späť s fungovaním miestnych gréckokatolíckych presbyterov. Pamiatka patrí k významným dokumentom latinskej administratívnej dominancie 18. storočia aj v prostredí gréckej cirkvi slovanskej tradície na Slovensku.²⁴

Ďalším je kritické vydanie hudobno-historického rukopisného prameňa byzantsko-slovanského obradu – irmologionu karpatskej proveniencie zo 17. storočia,²⁵ ktorý predstavuje dôležitú súčasť spomanej tradície späť s uplatňovaním byzantského obradu na Slovensku.

V sérii supplementov časopisu Slavica Slovaca sa podarilo vydať diecézne štatúty Michala Manuela Oľšavského z rokov 1752–1758, ktoré vznikli bezprostredne po kánonickej vizitácii Mukačevského vikariátu v roku 1752. Týkali sa sakramentálnej disciplinarizácie východného kléru, zjednocovali sviatostnú prax.²⁶ Prameň tvorja dve jazykové mutácie, latinská a cirkevnoslovanská. Prvá verzia bola reakciou na pochybnosti zo strany latinského kléru a tiež bola dôležitá pre kontakt so Svätou stolicou, ale sekundárne aj s verejným uhorským prostredím. Druhá verzia bola dôležitá pre miestny uniatsky klérus, aby sa s ňou dobre oboznámil, čo sa dialo predovšetkým na archidiakonátnych stretnutiach. Viaceré ustanovenia štatútov sa totiž opierajú nielen o autoritu Svätého písma a cirkevných otcov, no rešpektujú miestne zvyklosti. Obsah štatútov poukazuje na každodenné problémy, s ktorými sa východné kresťanské spoločenstvo v Uhorsku postupne vyrovnávalo. Ďalším dôležitým prameňom v rámci série supplementa časopisu Slavica Slovaca je vydanie tlačeneho latinského spisu J. J. Baziloviča s názvom *Imago vitae Monasticae*

¹⁶ *Spiritual Songs in Seventeenth Century in Russia. Edition of the MS 1938 from Muzejnoje Sobranie of the State Historical Muzeum in Moscow (GIM)*. In: Rothe, H. (Hg.): *Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte*. Reihe B. Editionen. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 1996.

¹⁷ Українські рукописні збірки Ю. А. Яворського. In: Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови, 1931.

¹⁸ Карпаторуське письменство. ЗНТШ, роč. 37 a 38, 1900.

¹⁹ Историко-литературные исследования и материалы. Том 1-2. С.-Петербург, 1900.

²⁰ Опис рукописів Народного дому з колекції Антона Петрушевича. Українсько-Руський архів 1906–1911.

²¹ Les recueils manuscrits de vers religieux chez les Slaves de rite oriental au XVIIIe et au début du XIXe siècle. In: *Revue des Etudes Slaves*, 1973, роč 49, s. 359-372.

²² Škoviera, A.: *Kyjevský polemicko-apologetický rukopisný zborník s liturgiou svätého Petra*. In: *Slavica Slovaca*, 2013, роč. 48, č. 3, s. 3-56.

²³ Žeňuch, P. – Žeňuchová, K.: *Dva cyrilské liečiteľské rukopisy z Michaloviec: Врачъ Домашный z roku 1790. Помошникъ оу домуствѣ, газдуствѣ z roku 1791*. In: *Slavica Slovaca*, 2014, роč. 49, č. 3, s. 3-148.

²⁴ Zubko, P.: *Skrutínii uniatskych presbyterov z roku 1749*. In: *Slavica Slovaca*, 2015, роč. 50, č. 3, s. 3-102.

²⁵ Marinčák, Š.: *Rukopisný irmologion arch. 8465 Zakarpatského vlastivedného múzea v Užhorode*. In: *Slavica Slovaca*, 2017, роč. 52, č. 3-4, s. 3-416.

²⁶ Zubko, P. – Žeňuch, P.: *Diecézne štatúty Michala Manuela Oľšavského z rokov 1752–1758*. In: *Slavica Slovaca*, 2019, роč. 54, č. 3-4 (supplementum), s. 5-100.

v preklade do slovenčiny spolu s úvodnou štúdiou k vydaniu. Tento dôležitý apologetický spis venovaný opisu života mníchov východného obradu pod Karpatmi vznikol v latinskom jazyku. Jeho vydanie spolu s prekladom do slovenského jazyka predstavuje dôležitý príspevok k poznaniu písomníctva byzantského obradu prelomu 18. a 19. storočia v priestore Mukačevskej eparchie pod Karpatmi.²⁷

Edicia Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae

V rámci medzinárodnej vedeckej série Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae sa od roku 2003 podarilo širokému okruhu odbornej i laickej verejnosti sprístupniť sedem zväzkov prameňného materiálu k problematike zameranej na výskum cyrilскеj i latinskej písomnej kultúry spätéj s byzantsko-slovanským prostredím na Slovensku.

Ako prvý zväzok edície vyšla v anglickom a slovenskom jazyku v roku 2003 knižná práca *Cyrilské rukopisy z východného Slovenska – Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti*. Podáva sa v nej výberový prehľad cyrilských pamiatok z okruhu písomností byzantsko-slovanského obradu na Slovensku a objasňujú sa historicko-spoločenské a jazykové súvislosti vzniku týchto prameňov.²⁸ Na pozadí predloženého dejinného prehľadu o spoločenskom a duchovnom kontexte gréckokatolíckej cirkvi sa v tejto práci zverejňujú čiastkové výsledky výskumu viacerých doteraz nepreskúmaných cyrilských rukopisných pamiatok z oblasti východného Slovenska.

V rámci edície sa podarilo vydať aj obsiahly súbor prameňov cyrilскеj paraliturgickej piesňovej tradície. Publikácia vyšla v koedícii s renomovanou medzinárodnou vedeckou sériou Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte v nemeckom vydavateľstve Böhlau Verlag. Prácu sa podarilo vydať vďaka podpore Nadácie Alexandra von Humboldta v Nemecku, Patristische Kommission der Akademie der Wissenschaften von NRW v Bonne a Pontificio Istituto Orientale v Ríme. Prezentuje piesňový repertoár dvadsaťjeden cyrilských rukopisných spevníkov zo Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Užskej stolice. Obsahuje varianty textov v ďalších 51 ruských, ukrajinských a srbských rukopisoch. Osobitnú skupinu tvoria paraliturgické texty zo spevníkov z Báčky a Sriemu. Monografia obsahuje kritické vydanie a textologické komentáre k jednotlivým textom paraliturgických piesní. Odkrýva nové skutočnosti o jazykových a kultúrnych vzťahoch i etnicko-konfesionálnej diverzite a mobilite a predstavuje prvý ucelený obraz o repertoári paraliturgickej piesňovej kultúry v byzantskom prostredí v 18.–19. storočí na Slovensku.²⁹

Tretím zväzkom medzinárodnej vedeckej edície Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae je vydanie vyše 700-stranového rukopisného liturgického diela Joannikija Baziloviča *Толкованіе Священныя Літургіи Новаго Закона истинныя Безкровныя Жертвы / Explicatio Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii*.³⁰ Vydanie predstavuje významný dokument o symbióze cyrilскеj a latinskej kultúry v karpatskom priestore. Tento cenný rukopis je napísaný dvojazyčne v dvoch paralelných stĺpcoch v cirkevnej slovančine a latinčine. Podoba liturgických textov, ktoré J. Bazilovič v diele uvádza, je dokladom miestnej liturgickej tradície. Vydanie tohto liturgického spisu obsahuje úvodnú štúdiu editorov v taliančine a slovenčine a stručný aparát k latinskej časti diela, kto-

²⁷ Wilšinská, E.: Joannikij Juraj Bazilovič – Imago Vitae Monasticae / Obraz mníškeho života. Štúdia a preklad. In: Slavica Slovaca, 2019, roč. 54, č. 4 (supplementum), s. 5-228.

²⁸ Žeňuch, P. – Vasiľ, C.: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale – Slavistický kabinet SAV – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, 2003.

²⁹ Žeňuch, P.: Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B. Editionen. Band 23. Zugleich: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. Vol. II. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2006.

³⁰ Zavarický, S. – Žeňuch, P. (eds.): Иоанникій Базилович: ТОЛКОВАНІЕ Священныя Літургіи Новаго Закона истинныя Безкровныя Жертвы / Joannicius Bazilovits: EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. III. Bratislava – Roma: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Pontificio Istituto Orientale / Slovenský komitét slavistov / Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2009. LXI + 548 s.

rý umožňuje identifikáciu pramenných textov použitých Bazilovičom pri zostavovaní jednotlivých častí výkladu Božskej liturgie, ako aj ukazovateľ editorských zásahov do latinského textu.

V poradí štvrtým zväzkom edície je monografická práca s názvom *Pramene k byzantsko-slovenskej tradícii a kultúre na Slovensku*, ktorá predstavuje obsiahly výber z pramennej bázy Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV.³¹ Práca je výsledkom viac ako desaťročného systematického výskumu pramennej bázy písomností 15.–19. storočia. Okrem úvodnej štúdie monografického charakteru v ruskom jazyku publikácia obsahuje komentované vydanie vybraných cyrilských i latinkou zapísaných textov evanjelií, poučiteľné a výkladové texty, historiografické a katechetické diela, kázňovú a administratívno-právnu spisbu, rozličné cestopisné práce, liečiteľské príručky, cyrilikou zapísanú ľudovú divadelnú hru a ďalšie. Jednotlivé pamiatky predstavujú písomnú kultúru spätú s byzantským obradom na Slovensku a dokladujú tak stáročiami pestovanú tradíciu opierajúcu sa o konfesionálnu, liturgickú, piesňovú, edukačnú, kázňovú i administratívno-právnu prax, ktorá spolu s liturgickým cirkevno-slovenským jazykom tvorí jedinečnú a trvalú hodnotu duchovnej kultúry Slovenska. Publikované texty prameňov sú dokladom o prostredí a historických podmienkach vývinu duchovnej i materiálnej kultúry tradície cirkvi byzantského obradu na Slovensku, ktorá sa odráža v písomnostiach, jazyku i v zachovanej tradícii, teda v tých zložkách spoločnosti na Slovensku, ktoré ju od samého začiatku kultivovali.

Vydanie Užhorodského rukopisného Pseudozonara obsahuje piaty zväzok edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*.³² Edícia sprístupňuje neznámy cyrilský rukopis, ktorý obsahuje základné pravidlá fungovania stredovekej spoločnosti a označuje sa aj termínom nomokánon. Je to zbierka 151 cirkevných kánonov a pravidiel civilného života so vzťahom ku každodennému životu spoločnosti. Rukopis vznikol na prelome 16. a 17. storočia a je napísaný poloustavným typom cyrilského písma. Charakter písma svedčí o tom, že na jeho vzniku sa podieľali viacerí pisári, ktorí zbierku tvorili odpisovaním zo staršieho protografu. Rukopis obsahuje 171 listov (fólií). Uložený je v rukopisnom oddelení Zakarpatského národopisného múzea v Užhorode. Digitalizovanú kópiu rukopisu P. Žeňuch dostal od profesora Dr. Hansa Rothého v roku 2007 za účelom jeho štúdia a sprístupnenia prameňa. Po príprave textu rukopisu a jeho prepise vznikli otázky o jeho pôvode i predlohách, na ktoré zodpovedali Elena V. Beľakovová i Desislava Najdenovová, ktoré sa zaslúžili o jeho charakteristiku v kontexte východoslovenskej i južnoslovenskej právnej spisby. Opis uplatnenia sa rukopisu v kontexte religióznej tradície v Uhorsku pripravili Peter Zubko a Šimon Marinčák. Medzinárodný vedecký tím (Slovensko, Rusko, Bulharsko) tak predkladá viacročný systematický výskum prameňa práve v kontexte slovenskej tradície byzantského obradu.

Vydanie Užhorodského rukopisného Pseudozonara ako dôležitého prameňa právnej povahy poskytuje možnosti na komparatívny výskum duchovnej a kultúrnej tradície byzantského obradu v komparácii s latinským konfesionálnym prostredím. Existencia tohto cyrilského prameňa cirkevno-právnej povahy v prostredí mukačevskej cirkvi dokumentuje jedinečnú spätosť jazyka vydaného prameňa s najstaršou vrstvou slovenskej kresťanskej terminológie, v ktorej sa odráža starobylé dedičstvo veľkomoravskej cirkvi s byzantskou duchovnosťou ako ho poznáme v takých prameňoch ako je Metodov Nomokánon, či preklad Pravidiel svätých otcov do veľkomoravskej staroslovienciny a pod. Poukazuje sa tak na pevnú spätosť byzantsko-slovenskej cirkvi s najstarším slovenským kresťanským horizontom. Už charakter a úplnosť vydaného prameňa ukazuje, že slovenská cirkev byzantského obradu

³¹ Жеңюх, П.: Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / *Pramene k byzantsko-slovenskej tradícii a kultúre na Slovensku*. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV. Roma – Bratislava – Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale Roma – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ M. Lacka, 2013.

³² Жеңюх, П. – Беякова, Е. В. – Найденова, Д. – Zubko, P. – Marinčák, Š.: *Ужгородский рукописный Псевдозонар*. Правила монашеской и светской жизни рубежа XVI–XVII вв. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. V. Bratislava – Москва – София – Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Институт российской истории РАН – Кириллометодиевски научен центр БАИ – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka – VEDA, vydavateľstvo SAV, 2018.

bola v tomto prostredí živá a jedinečná nielen vo vzťahu k cirkvi latinského obradu, ale bola zároveň zjednocujúcim prvkom pre všetkých nositeľov byzantského obradu bez ohľadu na ich jazykovo-kultúrnu identitu. Vydanie rukopisného prameňa je dôležité nielen pre prehĺbenie poznania o kultúrnom vývine miestnej duchovnej kultúry poznačenej byzantským obradom a tradíciou obradu v Karpatoch a na Slovensku, ale je dôležité najmä z hľadiska komparatívneho výskumu dejín cirkevného a svetského práva v kontexte byzantsko-slovanskej tradície vo východoslovanskom i južnoslovanskom priestore.

Aj šiesty zväzok edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*, ktorý vznikol v rámci riešenia projektu APVV-14-0029, prináša komentované vydanie dvoch uglianskych rukopisov zo 17. a 18. storočia.³³ Ide o duchovnú kázňovú tvorbu, ktorá v priestore cirkvi byzantského obradu pod Karpatmi vznikala v úzkej korelácii so slovanskou i neslovanskou písomnou kultúrou. Práve v kázňovej tvorbe v týchto rukopisoch sa podarilo dokumentovať inšpiráciu z *Gesta Romanorum* a ďalších exempli z duchovnej tvorby poľských, ruských a ukrajinských písomných prameňov z obdobia 16.–18. storočia. Komentované vydanie dvoch rukopisných prameňov z okruhu výkladových a didaktizujúcich textov predstavuje významný vklad do poznania dejín cyrilскеj písomnej kultúry späté s ľudovým religióznym prostredím, preto je výskum aj týchto písomností dôležitý pre poznanie jazykového i kultúrno-konfesionálneho vývinu jazykovo i etnicky diverzifikovaného regiónu.

Siedmy zväzok edície, ktorý obsahuje historický spis Jána Bradača o pôvode a dejinách miestnej kresťanskej tradície byzantského obradu, vychádza zo Samuela Timona, jezuitu, polyhistora slovenského pôvodu, pedagóga a zakladateľa kritickej historiografie, ktorý pôsobil v Košiciach i Užhorode. J. Bradač okrem dejín cirkvi sa v ňom venuje aj idei autochtónnosti Slovanov v stredodunajskom priestore a argumentačne podporuje myšlienku o nezastupiteľnej účasti Slovákov pri formovaní Uhorského kráľovstva.³⁴ Rukopis predstavuje jedinečný súbor záznamov o historických udalostiach s komentármi, ktoré autor opiera o údaje v dobových latinských i cirkevnoslovanských prameňoch, kronikách a vtedajšej historickej a ekzeziologickej spisbe, v naračných a literárnych prameňoch (apológie, životy svätých, legendy a ďalšie) i v reáliách, ktoré sa zvyčajne v takejto koncentrovanej forme vyskytujú vzácné. Konfrontácia pohľadov J. Bradača v kontexte vtedajších dobových názorov na vývin kresťanstva na strednom Dunaji a pod Karpatmi je významným príkladom každodennej a živej kultúrnej komunikácie privádzajúcej k opodstatneniu vlastnej kultúrnej, jazykovej, historickej a konfesionálnej identity.

Záver

Komplexný pohľad na kultúrne peripetie vývinu spoločnosti a jej obrazu v písomných prameňoch je vedecky náročný, ale veľmi potrebný. Predpokladá komplementárny výskumný prístup viacerých vedných disciplín tak, aby sa charakterizovali všetky relevantné skutočnosti kultivácie národnej spoločnosti. Slovenské kultúrne prostredie, v ktorom dominovala latinská kultúra, sa tiež formovalo v kontexte vplyvov z iných kultúrno-konfesionálnych prostredí, vrátane vplyvu z prostredia byzantsko-slovanskej tradície. Svedčí o tom aj spoločná úcta k sv. Cyrilovi a sv. Metodovi, zakladateľom slovanskej písomnej a duchovnej kultúry, živá nielen v prostredí slovanských cirkví byzantského obradu, ale aj v slovanských spoločenstvách poznačených latinskou cirkevnou tradíciou. Tento spoločný moment duchovnej a kultúrnej identity Slovanov je trvalým dôkazom kultúrnej komunikácie, ktorá sa uplatňovala v rozmanitom slovanskom i širšom európskom priestore.

Výskum písomných prameňov z jazykového, literárneho, historického, konfesionálneho a kultúrneho hľadiska preto spája nielen vedné oblasti, ale aj minulosť s prítomnosťou, v ktorej dominujú hodnoty formujúce kultúru myslenia a rozvoj spoločnosti od začiatku jej existencie.

³³ Šašerina, S.: Dva uglianske rukopisy ponaučení a exempli zo 17. storočia / Две углианские рукописи поучений и притч XVII века. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Vol. VI. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2019.

³⁴ Žeňuch, P. – Zubko, P.: Dejiny cirkvi od Jána Bradača z konca 18. storočia. *Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae*. Vol. VII. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2020 (v tlači).